

Siste reise hjem

*Båretransport og militært båremottak av falne soldater**

AV REIDAR A. KIRKEVOLD

Jeg vil i denne artikkelen beskrive rammer, gjennomføring og bakgrunn for båretransport og båremottak av falne norske soldater fra internasjonale operasjoner fra 1945 frem til i dag. I kun noen grad vil omkomne fra øvelser på norsk jord bli kommentert. Jeg vil også knytte noen personlige vurderinger og synspunkter til Forsvarets arbeid på dette feltet.

Beveggrunnen for at jeg har fattet et engasjement for disse forhold henger sammen med min egen tjeneste som feltprest. Jeg har selv bakgrunn fra Sjøforsvaret og Luftforsvaret, men også tjeneste i internasjonale operasjoner; Gulfkrigen i 1991, FN-styrken UNPROFOR i det tidligere Jugoslavia i 1994 og NATO-innsatsen KFOR i Kosovo i 2001. I tillegg kommer et kortere opphold i Afghanistan i 2005.

Mitt fokus på spørsmålsstillingene og praksis i forbindelse med dødsfall henger ikke minst sammen med min tjeneste som stasjonsprest på Gardermoen flystasjon i perioden 2003 til januar 2015. Det er til Gardermoen flystasjon de aller fleste omkomne fra utlandet blir fløyet inn til Norge. Jeg mener å ha kunnet registrere en sterkere oppmerksomhet knyttet til disse dødsfallene de siste årene, og en villighet til å gi de falne en oppmerksomhet og æresbevisninger, tydeligere og mer markant enn hva forholdene var for noen år tilbake siden. Det er blant annet denne observasjon som danner utgangspunktet for min refleksjon.

Min egen første erfaring fra mottak av omkomne fra utlandet med tilhørende båretransport og mottak går tilbake til tidlig 1990-tall. En norsk offiser på tjenestereise hadde omkommet i en trafikkulykke under oppholdet, og jeg ble anmodet om å bistå ved mottaket og møte på Fornebu flystasjon. Jeg undret meg, minnes jeg, over hvor lite seremonielt som var tilrettelagt for mottaket. Den nærmeste familie var ankommet til bestemt tidspunkt og henvist til et lite VIP-rom i til-

* Artikkelen er en bearbejdet utgave av sluttoppgave i EVU-kurset «Av døden skal du igjen oppstå» - Døden og de døde i protestantisk tradisjon, Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2013.

knytning til terminalen. Båren med den omkomne var ankommet med et vanlig fly fra SAS og transportert i buken på passasjerflyet sammen med øvrig gods, som var og er den sedvanlige måte å transportere bårer når det dreier seg om ordinær forflytning.

Når jeg så kom frem til båren, etter at denne var buksert ut av varebilen og plassert på en katafalk, ble det oppdaget at kistelokket var løst og slått skjevt etter den behandling det hadde fått under en lang flytur med to flybytter før endelig ankomst Oslo lufthavn Fornebu. En løsning på den penible situasjonen ble avhjulpet av praktisk orienterte soldater og en representant fra begravellesbyrået. Og familien til den avdøde kunne hentes ut fra VIP-rommet til en kort markering ute på flystripen hvor jeg som feltprest var eneste aktør og militære representant. Det beste ble forsøkt gjort ut av situasjonen, og familien lot ikke til å ha latt seg merke av det foregående, men det hele slo meg som uverdigg og vanskelig forståelig som en egnet ramme for å ta imot et befall som hadde mistet livet under et tjenesteoppdrag.

Omkomne fra internasjonale operasjoner etter 1947. Og andre døde i utlandet.

Den siste oppdatering jeg er kjent med gir følgende oversikt over norske militære omkommet i internasjonale operasjoner fra 1947 til dags dato:

1947 – 1953	Tysklandsbrigaden/Tysklandskommandoen, Tyskland: 41
1951 – 1954	NORMASH, Korea: 2
1956 – 1967	UNEF, Gaza: 7
1956 – dd.	UNTSO, Midt-Østen: 1
1960 – 1964	ONUC, Kongo: 1
1978 – 1998	UNIFIL, Libanon: 21
1992 – 1993	UNOSOM, Somalia: 1
1992 – 1995	UNPROFOR, tidl. Jugoslavia: 5
1999 – 2004	SFOR, Bosnia-Herzegovina: 3
1999 – dd.	KFOR, Kosovo: 2
2002 – dd.	ISAF/UNAMA, Afghanistan: 10
2005 – 2008	OSSE, Tadsjikistan: 2

Det er altså 96 norske militære som har omkommet under oppdrag definert som Internasjonale operasjoner fra 1947 til i dag. I tillegg kommer et ukjent antall gjennom årene som har omkommet under tjeneste ved utenlandsopphold definert annerledes enn internasjonalt oppdrag. Dette vil eksempelvis si tjeneste

i internasjonale staber som FN, NATO og OSSE, ha tjeneste ved nasjonale (ambassade etc.) eller internasjonale baser i utlandet, eller være ved tjenestereise i utlandet.

Alle disse tre kategoriene av døde: Under internasjonale operasjoner, internasjonal tjeneste eller ved utenlandsreise, vil med dagens praksis ville kunne bli gjenstand for hjemsendelse med påfølgende båremottak.

Nasjonale hendelser

Av nasjonale hendelser er det i særlig grad tre som utmerker seg i omfang eller nasjonal oppmerksomhet; Vassdal-ulykken nord for Narvik den 5. mars 1986 hvor 16 soldater fra et kompani med ingeniørsoldater fra Hæren omkom under NATO-øvelsen *Anchor Express*, fregatten KNM Oslo som grunnstøtte ved Marstein fyr sør for Bergen den 24. januar 1994, hvor et befal omkom under en dramatisk redningsaksjon, og Hercules C-130J 5630 «Siv» som forulykket ved Kebnekaise under den multinasjonale militærøvelsen *Cold Response* den 15. mars 2012, hvor fem norske offiserer omkom.

Disse ulykkene som på mange vis fremtrådte som nasjonale traumer, ble gitt transport og båremottaksseremonier på lik linje med hva tilfellet var om ulykkene skulle ha funnet sted under internasjonale forhold.

Bestemmelser og politisk utvikling

De bestemmelser og retningslinjer som først og fremst regulerer forhold knyttet til transport, mottak og gravferd er disse: Genevèkonvensjonen av 12. august 1949,¹ STANAG (STANdarization AGreement – NATO) 2070 (promulgert 1999-04-06) (ratifisert 2001-11-22),² Honnørreglement for Hæren UD1-1-3 (ikrafttredelse 1990-02-01),³ Krigsgravtjenesten i Forsvaret (ikrafttredelse 1993-10-31),⁴ Direktiv for håndtering og oppfølging av ulykker involverende Forsvaret (ikrafttredelse 2007-11-01),⁵ Bestemmelser for seremoniell i Forsvaret (ikrafttredelse 2012-03-01),⁶ Veiledning i Skikk og Bruk i Forsvaret (ikrafttre-

¹ Genevèkonvensjonen av 12. august 1949.

² STANAG (STANdarization Agreement – NATO) 2070 (Promulgert 1999-04-06) (Ratifisert 2001-11-22).

³ Honnørreglement for Hæren UD 1-1-3 (Ikrafttredelse 1993-02-01).

⁴ Krigsgravtjenesten i Forsvaret (Ikrafttredelse 1993-10-31).

⁵ Direktiv for håndtering og oppfølging av ulykker involverende Forsvaret (Ikrafttredelse 2007-11-01).

⁶ Bestemmelser for seremoniell i Forsvaret (Ikrafttredelse 2012-03-01).

delse 2001-02-01)⁷ og Bestemmelser for Feltprestkorpset (Opphevet 2012-12-05), men videreført i Retningslinjer for Feltprestkorpset (5.7.2013).⁸

En gjennomlesning av dokumentene gir et blikk på en historisk utvikling. Mens dokumentene som går noen år tilbake, også så sent som 1990-tallet, i denne sammenheng først og fremst handler om tradisjonell krigsgravtjeneste, altså at man gravlegges på det sted hvor man har vært delaktig i krigshandlinger, dreier de senere dokumentene seg også om transportelementet og mottak i hjemlandet. Overgangen fra invasjonforsvarstankegangen, hvor man primært formoder krigsinnsats på norsk jord, til innsatsforsvarsbidrag utenfor landets grenser kommer her tydelig til uttrykk. Mens det tidligere var forventet at norske liv ville gå tapt i møte med en invaderende fiende, ser man i dokumentene senere, eksempelvis i «Direktivet for håndtering og oppfølging av ulykker involverende Forsvaret», at man nå tydeligere også forventer tap i utlandet som følge av krigshandlinger fjernt fra norsk territorium.⁹

Disse forhold korresponderer med de faktiske erfaringer med operasjoner som *ikke* lenger i hovedsak omhandler fredsbevarende innsatser under FN-kommando, som for eksempel UNIFIL, men et endret operasjonsmønster som har blitt langt «skarpere» i sin karakter. Dette trer særlig tydelig frem etter at NATO kommer inn som internasjonal aktør i fredsopprettende operasjoner. «Operation Deny Flight», håndhevet av NATO fra juni 1992 i forbindelse med stridighetene i Bosnia-Herzegovina, og «Operation Allied Force», som ble gjennomført mot Serbia våren 1999 i forbindelse med Kosovo-krisen, er slike tidsskille. Dette gjenspeiles også i alliansens strategiske konsept etter NATO Summit i Washington DC i april 1999 hvor «Out-of-Area-operasjoner» blir fastlagt som en del av alliansens oppgaver. Dette medvirker til norske bidrag med deltakelse i skarpere krigsoppdrag, og fare for tapte liv. Helt kort kan det vises til: «Operation Enduring Freedom» hvor Norge bidro med C-130 Hercules transportfly og F-16 jagerfly som opererte ut fra Manas Air Force Base i Kirgisistan (2001-2003), den USA-ledede operasjonen «Multi-National-Force, Iraq» hvor Norge bidro med rådgivere og ingeniørsoldater (2003-2005), «Operation Odyssey Dawn» og «Operation Unified Protector» (NATO) i Libya hvor Norge støttet med C-130J Transportfly og F-16 Jagerfly (2011), «Operation Ocean Shield» i det indiske hav utenfor Somalia hvor norske fregatter har bidratt, og bidrar, (2011/2013) og «International Security Assistance Force» (ISAF) som har vært det definitivt største bidraget fra Norge de seneste årene med styrker fra samtlige forsvarsgrener (2002-).

⁷ Veiledning i Skikk og Bruk i Forsvaret (Ikrafttredelse 2001-02-01).

⁸ Retningslinjer for Feltprestkorpset (5.7.2013).

⁹ Direktiv for håndtering og oppfølging av ulykker involverende Forsvaret, pkt. 3.4.

Båremottak – et kort historisk riss av de senere år

Båremottak i moderne forstand, altså det man kan gjenkjenne i dagens praksis, er noe som først og fremst har blitt utviklet gjennom de siste år. Går man tilbake til så sent som 1990-tallet vil man kunne se et annerledes båremottak og langt mindre oppmerksomhet knyttet til dette.

Jeg intervjuet en pensjonert offiser som var involvert i militære båremottak frem til 1990. Han mener det tidligere var et manglende engasjement ved båremottak. Den faktiske gjennomføringen av båremottaket foregikk på det vis at de omkomne ble sendt hjem i buken på et sivilt fly. Ved ankomst Oslo lufthavn Fornebu ble normalt båren overbrakt den avdødes familie i omlastningsområdet i lufthavnens fraktterminal uten noen seremoniell ramme. Feltpresten var vanligvis den eneste representanten for Forsvaret ved disse anledninger, forteller den pensjonerte offiseren.

Grunnen til det manglende engasjement tilskrives ifølge den pensjonerte offiseren kald-krig-tankegangen sent på 1980-tallet og tidlig 1990-tall, og at internasjonale oppdrag ble ansett som negativt og at man ikke ønsket oppmerksomhet om dette. Og dette gjaldt ikke minst ved dødsfall.

Hva var så årsaken til dette tilsynelatende absolutte fravær av interesse og engasjement for avdøde kolleger? Kan en kald-krig-tankegang forklare det hele? Eller må man også spørre seg om det også handler om en fraværende moral og etisk bevissthet, fordi en oppmerksomhet om dette ikke ville samsvare det datidens politiske preferanser? Kanskje fordi en positiv mediemessig oppmerksomhet ikke kunne forventes grunnet den generelle samfunnsstemning, og at det derfor manglet en scene for handlinger og ytringer som kunne skape sympati og gunstig omtale? Og at man av den grunn ikke viste noen interesse?

Jeg har ikke et umiddelbart svar. Men det synes klart at mange av de hyllestformuleringer man i dag gjør seg nytte av, ikke virker til å ha hatt særlig bæring bare for få år siden.

Båretransport og båremottak anno 2013

Båremottaket slik det finner sted i vårt land i dag er et resultat av flere års håndtering av omkomne og primært av de som har falt i internasjonal tjeneste, hvilket vil si direkte i operasjonsområder, eller personell som har dødd ved arbeide i annen internasjonal sammenheng, så som NATO-staber og lignende.

Det har vært maktpåliggende å poengtere innad i forsvarssammenheng at alle dødsfall behandles likt med hensyn til båretransport og båremottak. Dette er holdninger som har vunnet gehør til høyeste nivå i Forsvaret. Som tidligere beskrevet, har det ikke alltid vært slik.

Nå er det imidlertid slik i utgangspunktet at omkomne som har falt i strid, er død av en akutt sykdom, omkommet i en ulykke eller er død ved suicid, alle behandles på samme måte knyttet til transport og mottak. Men når det er sagt, må det legges til at den enkelte situasjon vil behandles avhengig av hvor i verden dødsfallet har funnet sted, foranledningen, hvilke transportmidler som er tilgjengelig og en viss kommunikasjon med avdødes etterlatte. Dette betyr at det er en *klar intensjon* om likebehandling uansett dødsårsak og bakenforliggende forhold, men at denne likebehandling ikke er så absolutt at en tilpasning til hvert enkelt forhold ikke kan finne sted.

Gardermoen flystasjon har blitt den destinasjon som oppfattes som det nasjonale mottakssted for militære båremottak i Norge. Dette henger sammen med geografisk plassering med gode kommunikasjonsmidler og nærhet til Forsvarets ledelse, sentrale militære etableringer og tilgjengelighet til Rettsmedisinsk institutt, da det er et krav om at alle omkomne fra INTOPS skal gjennomgå rettsmedisinsk obduksjon i Norge.

Seremonien har en ramme omkranset av høytid; Det hele skjer på en militær flystasjon og med militær honnør. Under normale forhold vil båren bli brakt til Norge om bord på en av våre egne Hercules C-130J transportfly det siste stykket hjem til Norge. Det vil si at om den omkomne har falt under fjerne himmelstrøk, for eksempel i Afghanistan, så vil båren normalt ha blitt brakt til Europa med allierte transportfly med strategisk rekkevidde. Og så vil båren bli hentet fra en flyplass, gjerne en militær flystasjon, i Danmark, Storbritannia eller et annet sted, for så det siste stykket til Norge å bli ført på norske vinger.

Det er stor grad av symbolikk i hva som finner sted og mye underlagt en slags militær kodeks. Viktige komponenter i så henseende er den estetikk og etikette som vektlegges og som kommer til uttrykk i den militære dramaturgien.

Flymaskinen er rengjort før oppdraget. Vanligvis er det kun én lastemester ved normale oppdrag, mens ved flyging av omkomne er det to. Det hentes inn nye og helt rene lastebånd til «strapping» (festing) av båren om bord i flyet. Det følger med ett ekstra og helt nytt bårerflagg om noe skulle ha tilstøtt bårerflagget fra operasjonsområdet noe, hvilket ofte har funnet sted. Og på dørken (gulvet) av flyet plasseres katafalktepper som er spesialsydd til dette formål. Og med stort alvor briefes flymannskapet, to flyvere og to lastemestre, forut for oppdraget. I tillegg til dette stilles normalt et ekstra fly med mannskap til disposisjon for å kunne gjennomføre oppdraget om en teknisk feil skulle hindre opprinnelig fly i å gjøre dette.

En viktig komponent ved selve båremottaket er ankomst. Flyet med båren melder inn til egen sentral, Wing Ops, ca. 20 minutter før landing om at dette vil finne sted i henhold til plan. Noen minutter før selve landingen blir etterlatte og

Forsvarets representanter ført ut til området hvor flyet vil taxe forbi for å overvære de siste meterne før flyet parkerer. Det firemotors Hercules-flyet har slått av én motor som uttrykk og symbol for at det føres omkommet personell om bord.

Selve seremonien gjennomføres i en hangar som er dekorert med blomsteroppsatser og rigget for formålet. Det gis følgende gjennomføring av seremonien:

- a. Flycrewet går ut og stiller opp ved bakrampe av flyet for å gi honnør til båren.
- b. Utbæring skjer ved Forsvarets paradestyrke; Hans Majestet Kongens Garde (HMKG). Et viktig poeng i denne sammenheng er at dette ikke primært er én avdeling eller én forsvarsgren som har lidd tap av personell, men hele Forsvaret. Og som sådan er HMKG det naturlige valg.
- c. Signalet bønn blåses av signalblåser som tilkjenner at seremoni startes.
- d. Militær sjef på høyt nivå (flaggoffiser) kommer med en hilsen.
- e. Dernest kommer feltprest frem for å gi en refleksjon av eksistensiell karakter. Dette har normalt følgende elementer: Tekstord, refleksjon, Herrens bønn og velsignelsen.
- f. Signalet bønn blåses av signalblåser som markerer at seremonien er over.
- g. Båren bæres ut av HMKG til ventende bærebil.
- h. Når båren er plassert i bære bilen, er det også et uttrykk for at det nå er den avdødes familie som har bestemmelse og myndighet over videre seremonielle forhold knyttet til avdøde.

Betraktninger om utfordringer ved båretransport og båremottak

Båremottakets rolle

Det har vært interessant å merke seg den hevede status og den forsterkede oppmerksomhet båremottakene, men også gravferdene, har fått. Ved særlig dramatiske hendelser har det sågar vært direktesendte TV-overføringer i NRK og TV2. Det har vært en markant utvikling som har funnet sted, og med et gehørvillig publikum i offentligheten.

Jeg har gjennom de siste årene fått behov for å reflektere over det vi som militære geistlige er med på ved både båremottakene og ved de militære gravferdene, eller rettere sagt; gravferder med militære æresbevisninger. Og jeg stiller meg spørsmål om hvorfor vi finner denne endring og dette alvor nå? Jeg spør meg selv om hvilke aktører det er som har funnet sammen i felles interesse? Og videre undrer jeg meg om man ser en annerledes profesjonsidentitet og ærekodeks blant norske militære nå, som skiller seg fra tidligere tiders mentalitet? Eller om det er grunn til å mene at man finner en oppjustering og oppgradering av det militære i og av sivilsamfunnet?

Det er imidlertid min oppfatning at tre institusjoner i dagens situasjon har funnet sammen, og gjensidig har styrket båremottaket, og kanskje også gravferden, men i hvert fall båremottaket; Forsvaret selv, det politiske nivå og den kirkelige institusjon representert ved feltpresten. Jeg vil komme tilbake til dette nedenfor.

Et blikk på praksis i utlandet

I utlandet vil man finne praksis som ikke i stor grad fraviker det vi ser utført i Norge, og det er vel riktig å si at noe påvirkning har kommet fra andre land.

Jeg var selv på en tjenestereise USA i 2005 for blant annet å drøfte sider ved båremottak. I et møte på Andrews AFB utenfor Washington DC var også representanter fra Dover AFB¹⁰ til stede. Det er hit samtlige amerikanske omkomne fra internasjonal tjeneste blir sendt. Det blir her gjennomført en militær mottaksseremoni hvor også etterlatte er velkomne til å møte. Det religiøse innslaget ved seremonien vil bli ivaretatt av en feltprest, en «chaplain», avhengig av avdødes trostilhørighet, da denne trostilhørighet er kjent gjennom den avdødes egenerklæring forut for tjenesten. Det betyr i USA at en avdød som har tilkjennegett en kristen protestantisk tro får en protestantisk feltprest ved sitt båremottak, en muslimsk soldat en feltimam eller en jødisk soldat en feltrabbiner. Dette er mulig da de amerikanske feltprestkorps (Army, Navy og Air Force) er multikonfesjonelle og multireligiøse.

Etter militært båremottak blir så den avdøde obdusert av rettsmedisinere på Dover AFB, og deretter er båren klar for transport til avdødes hjemsted. Og etter en lov av 17. oktober 2007 er det bestemt at omkommet personell skal flys med et designert militært fly, eller et særskilt chartret fly, for å ivareta verdigheten.

I Storbritannia har det i de senere år vært slik at alt omkommet personell har blitt fløyet til *RAF Lyneham* i Wiltshire inntil denne ble stengt i september 2011. For å komme fra *RAF Lyneham* til *John Radcliffe Hospital* i Oxford hvor obduksjonen ville finne sted, har det vært nødvendig å passere gjennom

¹⁰ www.mortuary.af.mil.

hovedgaten i landsbyen Wootton Bassett. Transporten gjennom Wootton Bassett fikk de senere årene mye oppmerksomhet i britisk og internasjonal presse, da hele landsbyen gjorde honnør når bårebilene passerte gjennom hovedgaten. Og det utviklet seg til et kultfenomen hvor mange tilreisende kom for å være til stede ved disse anledninger. Det er etter mitt skjønn mulig å tenke seg i hvert fall to fortolkninger av fenomenet: En positiv i retning av hedersmarkering, og en negativ med henvisning til usunn nasjonalisme.

*RAF Brize Norton*¹¹ i Oxfordshire har nå overtatt oppgaven som mottakende flystasjon av omkommet militært personell og det er her etablert et *Repatriation Center* hvor etterlatte kan møte båren ved ankomst England. Utenfor flystasjonen er det anlagt en *Memorial Garden* i samarbeid med landsbyen Carterton hvor *Union Jack* vil være heist og en klokke vil ringe hver gang en bårebil passerer på vei til John Radcliffe Hospital, men det vil *ikke* være en transport gjennom selve landsbyen. Det er god grunn til å mene at det er for hindre en mulig uheldig utvikling á la hva som kunne være i ferd med å skje i Wootton Bassett.

I Storbritannia har det gjennom flere år kun vært feltprester fra kristne denominasjoner sammen med et meget begrenset antall jødiske feltrabinere. Men fra oktober 2005 har det skjedd en utvikling hvor det britiske forsvarsdepartementet også har utnevnt *chaplains* med bakgrunn i andre religiøse retninger; en muslim, en sikh, en buddist og en hindu.

Vi ser noen felles trekk i den behandling båremottakene får i USA og Storbritannia med den vi har utviklet her hjemme, hvor det er en type symbolspråk som kommuniserer både utad, men også innad i den militære organisasjon. Og vi ser sammenlignet med praksis i utlandet at det gir noen utfordringer, ikke minst knyttet til flerreligiøsiteten og et krav om likebehandling.

Båremottak som overleveringsseremoni

Båremottaket oppfattes innad i Forsvaret som en seremoni hvor Forsvarets selv har ansvaret og regien. Som det fremkommer overfor er det normalt ingen sivil medvirkning i seremonien, og frem til i dag har heller ikke de etterlatte kunne påvirke seremoniens innhold.

Den vanlige måten å oppfatte seremoniens funksjon i Forsvaret, er at den ivaretar det ansvar Forsvaret har for å overlevere den avdøde til de etterlatte, men hvor selve overleveringen faktisk finner ved mottaksseremoniens avslutning. Jeg har selv valgt å være svært konkret i så måte ved å si at selve snittet for overleveringen er ved bårens utpassering av nordre port i hangar 4 ved Gardermoen flystasjon. Etter dette tidspunkt er alt seremonielt ansvar for den

¹¹ www.raf.mod.uk/brizenorton.

døde tillagt familien, og Forsvaret kan kun bistå om dette er i samsvar med familiens ønske.

Det er tette bånd innad i Forsvaret, og i særdeleshet kommer dette til uttrykk i de nære relasjoner som utvikles under internasjonale oppdrag. Ved å la seg uniformere til soldat avskriver man seg kravene på noe av ens individuelle særpreg. Dette er en holdning som etter mitt skjønn har blitt forsterket gjennom de senere år hvor et begrep som militær profesjonsidentitet¹² har etablert seg som et bidrag for å definere ens egenforståelse som offiser og soldat. Dette har også i noen grad vært benyttet for å hevde at den norske felleskulturen, i den grad man kan tale om noe slikt, således også har kunnet være styrende for innholdet i seremonien ved båremottaket; altså at feltpresten skulle kunne ha sin fremtredende rolle da det ikke ene og alene er den dødes etterlatte som skal adresseres, men også kolleger, samfunnsinstitusjonen Forsvaret og den norske offentlighet. Og ved dette har feltpresten blitt plassert i et selvfølgelig og pregende sentrum.

Båremottaket som livssynsarena

HM Kong Harald har ved en anledning uttrykt et synspunkt om hva som finner sted ved båreseremoniene, hvor han har formulert seg i retning av at seremoniene *ikke* er en kirkelig seremoni, men en forsvarsseremoni med et sjelesørgerisk perspektiv og innhold.

Etter mitt skjønn er dette er en skarp og god observasjon av HM Kongen. Men i forlengelsen av dette utsagn ligger det også noen utfordringer. Det er først og fremst tre aspekter som i noen grad må adresseres: Det første dreier seg om likebehandlingsprinsippet, det annet om identifiseringen av den dødes trostilhørighet og det siste om feltprestens rolle.

La oss først se på problemstillingen knyttet til likebehandlingsprinsippet. I forbindelse med endringen av Grunnloven § 16 fastslås det en bestemmelse om likebehandling av tros- og livssynssamfunn. I forlengelsen av denne lovendring av Grunnloven kommer man i det regjeringsoppnevnte Stålsett-utvalget¹³ med noen prinsipielle retningslinjer. Jeg viser til de åtte prinsippene redegjort for i utvalgets sluttrapport; 1. Tros- og livssynsfriheten beskyttes for alle. 2. Den enkeltes tros- og livssynspraksis må ikke krenke andres rettigheter og friheter. 3. Ikke-diskriminering: Staten må ikke utsette noen for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling på grunn av deres tros- eller livssynspraksis. 4. Det legges aktivt til rette for alle borgers tros- og livssynspraksis. 5. Likebehandling: Staten bør tilstrebe at enhver borger får – i prinsipp og i rimelig praksis – samme

¹² PACEM 13:1 (2010). «Militær profesjonsidentitet».

¹³ NOU 2013:1 – «Det livssyns åpne samfunn, En helhetlig livssynspolitik».

grad av støtte til sin tros- og livssynsutøvelse. 6. Statens aktive tros- og livssynspolitik må i sin utforming vurderes opp mot sentrale fellesverdier: demokrati, rettsstat, menneskerettigheter, ikke-diskriminering og likestilling. 7. Organisert tros- og livssynsutøvelse som mottar statlig støtte, må forventes å vise vilje til åpenhet og vise annen tros- og livssynsutøvelse den samme respekt som en selv forventer og nyter godt av. 8. Alle bør akseptere å bli eksponert for andres tros- og livssynspraksis i det offentlige rom.¹⁴

Etter mitt skjønn reflekteres ikke dette likhetsprinsipp i dagens praksis ved båremottak, da den avdødes religiøse tilhørighet ikke på tilstrekkelig vis avspeiles i seremonien. Dette forstås så langt jeg ser det nå, og heri ligger en betydelig grad av kritikk mot egen praksis, som brudd på intensjonen om en åpnere og mer sjenerøs tilnærming til religiøse ulikheter.

Når dette er sagt, bør det imidlertid pekes på at Feltprestkorpset har vært en pådriver for å innføre en åpnere organisasjonsmodell i tråd med intensjonen i Grunnloven § 16. Feltprestkorpsets strategiutvalg stat/kirke overleverte feltprosten sin innstilling den 12. september 2012.¹⁵ Den av utvalget anbefalte organisasjonsstrukturen har store likhetstrekk med hva man finner i de amerikanske feltprestkorps, hvor hovedkomponenten er en anbefaling om en utvidelse av korpset til å omfatte personell både fra Den norske kirke og fra andre registrerte tros- og livssynssamfunn. Feltprosten har gitt anbefalingen sitt samtykke og følgelig fremsendt Forsvarsdepartementet den til videre behandling.

Dernest til identifisering av den avdødes trostilhørighet. Vi har et problem med hensyn til registrering av avdødes trostilhørighet i Norge. I bestemmelsene: Registrering og rapportering av personelldata for Forsvaret gis det i punkt 4.6 (merknader)¹⁶ uttrykkelig informasjon om at noen særskilte opplysninger *ikke skal* registreres, herunder et punkt vedrørende politisk eller religiøs oppfatning.

Det normale innenfor NATO er at religiøs tilhørighet gis en egen rubrikk til identifisering, ref. STANAG 2070 (Edition 4)¹⁷ som Norge har ratifisert. Men nå er det altså slik at vi har en særnorsk bestemmelse om at religiøs tilhørighet ikke skal kunne registreres. Det er vanskelig å forstå denne bestemmelsen som ikke-kolliderende med idéen om tros- og livssynsfrihet, når man altså *ikke* gis mulighet til å registrere sin egen tros- og livssynstilhørighet i Forsvarets personelldata.

Sannsynligheten taler for at dette i de aller fleste tilfeller ikke representerer et faktisk og praktisk problem, men prinsipielt sett er det så langt jeg kan se

¹⁴ NOU 2013:1, s. 17-18.

¹⁵ PACEM (2012). «Feltpresttjeneste og livssynsmangfold.» Innstilling fra Feltprestkorpsets strategiutvalg stat/kirke, s. 15.

¹⁶ Registrering og rapportering av personelldata for Forsvaret, pkt. 4-6, Merknader. Godkjent 01.06.2006.

¹⁷ STANAG 2070 (Edition 4), NATO UNCLASSIFIED, ANNEX A, pkt. g, Religion.

uakseptabelt at man som individ ikke kan registrere denne sentrale opplysningen om seg selv, og som vil kunne gi uønskede konsekvenser ved de rituelle forhold knyttet til død og gravferd.

Det er videre umulig ikke å oppfatte det som en nedjustering av det tros- og livssynsmessige aspekt, når kommentaren i bestemmelsesverket i ett og samme åndedrag benevner det som «politisk og religiøs oppfatning», ved at det tros- og livssynsmessige perspektiv *ikke* gis en egen og tydelig formulering. Og videre at man gjør seg nytte av begrepet «oppfatning», og ikke «overbevisning», som i langt større grad ville gi tros- og livssynsdimensjonen den forventede status. Jeg stiller meg spørsmålet; Kan vi her tale om en neglisjering av den døde og den dødes ønsker? Eller handler det om en militær etterlevning av en postmoderne relativisme?

Så til feltprestens rolle: Et sentralt begrep er «religious propaganda» som Larissa Juliet Taylor skriver om i sitt bidrag «Funeral sermons as religious propaganda in sixteenth-century France» i «The Place of the Dead».¹⁸ Hun påpeker at «This chapter will argue that the funeral sermons in sixteenth-century France provided preachers with an unsurpassed vehicle for religious propaganda».

Larissa Juliet Taylor beskriver prestens oratoriske tilfang av begreper som kunne vekke sterke følelser som bevegelse, overbevisning, glede, og som også kunne provosere til handling, gitt den atmosfære som hersket under religionskrigene.¹⁹

Det interessante for meg i denne sammenheng er å reflektere over den sentrale rolle feltpresten har fått ved våre militære nasjonale katastrofer, som for eksempel da fire elitesoldater døde av en veibombe i Faryab-provinsen i Nord-Afghanistan den 27. juni 2010. Stemningen i Norge var fortettet og opprørt etter dette, og Forsvarssjefen selv benyttet et begrep som «feig», da han i et radiointervju skulle beskrive den utførte terrorhandling. I denne situasjonen skal feltpresten levere sjelesørgeriske formuleringer på direktesendte TV-overføringer i NRK og TV2. Og det slår meg at Larissa Juliet Taylors karakteristikk av 1500-tallets Frankrike på sett og vis også treffer den stemning og mentalitet som kan være rådende også her, med situasjoner som gir «an unsurpassed vehicle for religious propaganda».

Men vår religiøse propaganda er annerledes enn da. Den er tilpasset et sekulært publikum, men med et nødvendig innhold av religiøse formuleringer og en forsiktig liturgisk opptreden. Man kan her gjerne tale om en «Civil Religion». Poenget er bare hvem som behersker den religiøse propagandaens podium i

¹⁸ Larissa Juliet Taylor; «Funeral sermons and orations as religious propaganda in sixteenth-century France», i Gordon, Bruce og Marshall, Peter: *The Place of the Dead*, s. 225.

¹⁹ Larissa Juliet Taylor, i *Place of the Dead*, s. 225.

Hangar 4 på Gardermoen flystasjon ved disse anledninger. Og jeg mener også at det er mulig å tenke seg at båremottaket kan fremstå, ikke bare som en isolert seremoni, men at den også kan oppleves som en «før-begravelse» hvor feltprestens rolle blir ennå mer sentral. Og det hele forsterkes av scenografien; På første rekke Forsvarets ledelse, kanskje med representanter fra regjering og kongehus, og feltpresten, vis á vis båre og de etterlatte på den annen side av hangarens midtgang. Disse samfunnets maktpersoner vil ved de høyt profilerte anledninger dertil lett kunne gi en særlig legitimitet, slik at feltpresten fremtrer som en type hoffpredikant.

Og helt avslutningsvis til dette; I Larissa Juliet Taylors beskrivelser fra Frankrike på 1500-tallet kommenterer hun den kjente katolske predikanten Francois Le Picart, som for mange av hans samtidige kunne fremstå som et forbilde. Han kunne gjøre et poeng av å konstruere dramatiske prekener for å skape en atmosfære og bevirke de ønskede reaksjoner. I en av hans sentrale prekener presenterer han et hovedtema; «Why do bad things happen to good people?»²⁰

En moderne norsk feltprest vil neppe være like direkte. Men det vil være min påstand at det ligger en undertekst ved mange av båremottakene, og det kan ikke formuleres klarere enn dette; «Why do bad things happen to good people?» Og ved slike formuleringer og verbale innsteg har feltpresten langt på vei tatt på seg rollen som den politiske sjelesørger, og ved det skjerner han på sett og vis de militære og politiske myndighetspersoner. Han går god for det hele. Er det ikke det hoffpredikanten gjør?

Nå er det vel slik at de feltprestene som tilkjennes denne viktige oppgave er meget erfarne og kjent med mange av irrgangene i Forsvaret, og vil være særlig forsiktig med å trå over grenser. Allikevel må det erkjennes at balansegangen kan være vanskelig, og det er vel knapt i så henseende den store forskjell med vår tids balanse mellom ulike religiøse, institusjonelle og politiske hensyn, og den som eksisterte i tidligere tider.

I sin avhandling «The Religious Pedagogic of Lucas Osiander (1534–1604)» peker Sivert Angel på dette nært selvfølgelige forhold: «The question about the relationship between the Duke and court preacher is part of the greater question about the relation between church and secular authority.»²¹ Og Gunnar Stålsett kommer i forordet til boken *Fra Forsvaret i Kirken til Kirken i Forsvaret* av Nils Terje Lunde, med en betimelig påminnelse om forsiktighet og tilbakeholdenhet i så henseende; «Ikke så sjelden i historien har fyrsten kunnet gå til krig med Kirken som pådriver.»²²

²⁰ Larissa Juliet Taylor; i *Place of the Dead*, s. 227.

²¹ Angel, Sivert (2011); «The Religious Pedagogic of Lucas Osiander (1534-1604)», s. 58.

²² Gunnar Stålsett i Lunde, Nils Terje (2003).»*Fra Forsvaret i Kirken til Kirken i Forsvaret*» Kirkelige-Militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år, s. 14.

Båremottaket som politisk arena

I *The Place of the Dead* viser Graeme Murdock i sitt bidrag; «Death, prophecy and judgement in Transsylvania» til forbindelseslinjene mellom styresmakter, politiske myndigheter og kirken. Disse kunne kun være begrensede i formell forstand, men reelle med tanke på kontakt og innflytelse. Han benytter begrepene «limited» og «significant».²³

Jeg mener å se at begrepsparet «limited» og «significant» også kan være beskrivende for den relasjonen som kommer frem ved båremottakene. Hvor det forefinnes en gjensidig fordeling av innflytelse, skjerming og ivaretagelse. Og ikke minst kan det være nyttig å ha en oppmerksomhet til dette i og med at den formelle distansen har øket etter endringen av Grunnloven § 16.

Båremottaket som fant sted den 1. juli 2010 var på mange måter betydningsfull med hensyn til relasjonen mellom Forsvaret, det kirkelige og den politiske myndighet. Forsvarsminister Grete Faremo hadde vært i et politisk stormvær fordi hun ikke hadde deltatt ved medaljeutdelingen på Akershus festning fredag den 18. juni 2010 for 300 veteraner hjemkommet fra tjeneste i Afghanistan.²⁴ Kritikken mot henne i pressen fremstod som massiv. En protestaksjon blant veteraner ble igangsatt for å returnere tidligere tildelte medaljer under en markering foran Stortinget.²⁵ Den politiske opposisjon markerte sin misnøye.

Bare en drøy uke etter medaljeutdelingen på Akershus omkommer fire elitesoldater i en bilbombe 30 km vest for den norske leiren i Meymaneh i Faryab-provinsen. Og det blir stor nasjonal oppmerksomhet rundt dette.

Følgende tekst stod å lese på nettsiden www.kongehuset.no den 1. juli 2010:

*Det ble avholdt en høytidelig seremoni der de etterlatte og representanter for Forsvaret og det offisielle Norge var til stede. Kronprinsregenten deltok, sammen med statsminister Jens Stoltenberg, stortingspresident Dag Terje Andersen og Forsvarets øverste ledelse. Forsvarsminister Grete Faremo og forsvarssjefen var med flyet som brakte soldatene hjem.*²⁶

Det vakte betydelig oppmerksomhet i forsvarskretser at statsråden sammen med forsvarssjefen valgte å reise til Afghanistan med den hensikt å følge bårene med de omkomne hjem til Norge. Bårene ble hentet etter sedvanlig avskjedsseremoni for omkomne i Mazar-e-Sharif, og så sendt med et alliert C-17 transportfly til en militær flystasjon i Europa hvor en norsk C-130J hentet bårefølget den siste distansen hjem til Gardermoen flystasjon.

²³ Graeme Murdock; «Death, prophecy and judgement in Transsylvania» i; Gordon, Bruce og Marshall, Peter; «The Place of the Dead», s. 208.

²⁴ Aftenposten, den 19. juni 2010

²⁵ Telemarksavisa (TA), den 30. juni 2010

²⁶ www.kongehuset.no, 1.7.2010

Det er etter mitt skjønn en naturlig lesning av de faktiske forhold at både statsråden og forsvarssjefen fremstod som bæreberere til båremottaksseremonien. Og ved det blir bildet utydelig å lese. For hva er det disse myndighetspersonene fremstår som?

Bærebererfunksjonen identifiserer normalt en nærhet og en type intimitet med den eller de omkomne. En distansert sjefsfigur er ikke det man umiddelbart vil kombinere med rollen som bæreberer. For ved en slik handling reduserer man ikke samtidig noe av sin egen autoritet? Og hva gjør man vel ved senere anledninger? Er det ikke en fare for at det kan skape forventninger om tilsvarende oppfølging?

Etter mitt skjønn var det den voldsomme oppmerksomheten knyttet til den manglende tilstedeværelse ved medaljeparaden den 18. juni 2010, og den etterfølgende kritikk, som utløste denne uventede beslutning om å bli en del av sørgefølget.

På det vis ble båremottaket en del av en politisk strategi som i en norsk virkelighet bandt opponenter og kritikere. Det er slik jeg forstår det den norske mentalitet fungerer: At elementer knyttet til sorg og gravferd binder eventuelle kritiske stemmer. Det sømmer seg ikke å ta ordet etter et offentlig traume. Et blikk på prosessen etter angrepene på regjeringkvartalet og Utøya etter den 22. juli 2012 synes å kunne peke i samme retning. Kritiske merknader vil lett kunne stemmes ut som uverdige.

Spennvidden mellom begrepene «limited» og «significant» kan gi et variert spillerom. Den politiske manøvreringsskala synes tilgjengelig, hvor man kan bevege seg i retning av «limited» eller «significant» avhengig av dagsordenens politiske behov.

En sluttkommentar

Det er helt nødvendig at en nasjon som sender kvinner og menn inn i krigsområder tar et ansvar for de politiske beslutningene som er fattet, også i form av ivaretagelse ved dødsfall, hjemsendelse og mottak. Og det er tilfredsstillende at et apparat er stilt til disposisjon for å ivareta dette.

Jeg har allikevel i denne artikkelen forsøkt å vise til at dette ansvaret ikke alltid har kommet til uttrykk slik det burde. Og at det er uforløste forhold av kulturelle karakter som må adresseres. Jeg har villet presentere de tanker og den praksis som i dag eksisterer ved båremottak, samtidig som jeg har ønsket å problematisere noen av de underliggende problemstillingene som bør rettes til de samfunnsinstitusjonene som forvalter dette.

Forsvaret synes å ta dødsfall mer alvorlig enn hva vi ser ellers. Men under en vel fungerende overflate, ligger det noen utfordringer i forhold til den militære organisasjon, den politiske ledelse og det kirkelige establishment.

Litteratur

Angel, Sivert. (2011). "The Religious Pedagogic of Lucas Osiander (1534-1604)". The Faculty of Theology, University of Oslo.

Bestemmelser for seremoniell i Forsvaret (Ikrafttredelse 2012-03-01).

Gordon, Bruce og Marshall, Peter (red.) (2003). *The Place of the Dead – Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge University Press.

Direktiv for håndtering og oppfølging av ulykker involverende Forsvaret (ikrafttredelse 2007-11-01).

Genevékonvensjonen av 12. august 1949.

Honnørreglement for Hæren UD 1-1-3 (ikrafttredelse 1990-02-06).

Krigsgravtjenesten i Forsvaret (ikrafttredelse 1993-10-31).

Lunde, Nils Terje (2003). *Fra Forsvaret i Kirken til Kirken i Forsvaret. Kirkelige-Militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Eide Forlag.

NOU – Norges offentlige utredninger – 2013:1. «Det livsåpne samfunn». En helhetlig tros- og livssynspolitikk.

PACEM 13:1 (2010). Oslo.

PACEM (2012). «Feltpresttjeneste og livssynsmangfold». Feltprestkorpsets skriftserie nr. 1. Feltprestkorpset. Oslo.

Retningslinjer for Feltprestkorpset (5.7.2013).

STANAG (STANdarization Agreement – NATO) 2070 (Edition 4) (Promulgert 1999-04-06) (Ratifisert 2001-11-22).

Veiledning i Skikk og Bruk i Forsvaret (Ikrafttredelse 2001-02-01).

www.kongehuset.no

www.mortuary.af.mil

www.raf.mod.uk/brizenorton

Reidar A Kirkevold (1955) er stasjonsprest ved Gardermoen flystasjon. Han har vært sjømannsprest i New York 1982-1987 og i Hamburg 1987-1989. Sjøforsvarsprest, Østlandet sjøforsvarsdistrikt (ØSD) 1989-1991 og stasjonsprest ved Rygge hovedflystasjon 1991-2002. Internasjonal tjeneste fra KV Andenes, Operation Desert Storm 1991, UNPROFOR, tidl. Jugoslavia 1994 og KFOR, Kosovo 2001.